

İSLAM ÖNCESİ UYGURLARDA TOPRAK HUKUKU

İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku, A. Melek Özyetgin, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, 235 s., ISBN: 978-605-155-122-7

Hüseyin YILDIZ*

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 233-238

1970 yılında Ankara'da dünyaya gelen ve gerek lisans gerekse lisansüstü eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tamamlayan A. Melek Özyetgin 1992-2013 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde çalışmıştır. 2013 yılından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Özyetgin'in çalışmaları daha çok Eski Uygur, Altın Orda ve Kıpçak dönemini kapsayan orta dönem Türk dili tarihi ve kültürü üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sahada özellikle dil, tarih ve kültür ekseninde disiplinlerarası, karşılaştırmalı çalışmalar yapan Özyetgin'in makale ve bildirilerinin yanısıra alanla ilgili şu kitapları bulunmaktadır:

- (1996) *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 658, Ankara.
- (2001) *Ebü Hayyân, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara.
- (2004) *Eski Türk Vergi Terimleri*, KÖKSAV, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4, Ankara.
- (2005) *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınevi: Ankara.
- (2008) *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih-Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınevi: İstanbul, (A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov ile birlikte).
- (2009) (İlyas Kamalov ile birlikte), *Kırım Yurtında ve Ol Taraflara Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar (Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar)*, Velyaminov-Zernov (1864), Giriş-Tıpkıbasım, Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Bu yazıda değerlendireceğimiz eser ise, Özyetgin'in önceki çalışmalarına benzer bir yöntemle hazırladığı yeni çalışması olup 2014 yılının nisan ayında Ötüken Neşriyat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Eser, giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmakta ve 235 sayfa tutmaktadır.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE.
hyildiz@gazi.edu.tr

Çalışmanın giriş bölümü beş başlıkta ele alınmıştır. Öncelikle Uygurların tarihinden ve Uygur sivil belgelerinden bahsedilmiş sonra da inceleme yöntemi ve çalışmanın korpusu anlatılmıştır. Giriş bölümünün, Uygurların tarihine ayrılan ilk beş sayfası konuyla ilgilenenler için gayet faydalı ve özet bilgiler vermektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, 9. yüzyılda Kırgızlar Uygur Kağanlığını yıkınca, üç ana gruba ayrılan Uygurların iki kolu Shazhou, Turfan ve Kuça bölgesine yerleşerek iki kağanlık kurmuş; diğer kolu ise gerek coğrafya gerekse inanç bakımından diğerlerinden farklılaşmıştır. Bir kısmı Kaşgâr bölgesine giden bu Uygurlar, Karluklara katılarak, Müslümanlığı seçmişler ve 10. yüzyılda Karahanlı Devletinin kurulmasında etkin rol oynamışlardır. Turfan bölgesinde ise 10. yüzyıldan sonra Maniheizmin etkisinin silinmesiyle, bölgeye Budizm hâkim olmuş, 15. yüzyıl ortalarından itibaren de Turfan ve havalisi bütünüyle İslamlaşmıştır. Bu sebeple coğrafyada Arap yazısı kullanılmaya başlansa da, 16.-17. yüzyıllara kadar Uygur yazısının kullanıldığı da unutulmamalıdır.

Giriş bölümünün *Uygur Sivil Belgeleri Üzerine* alt başlığı altında ise 20. yüzyıl başlarından itibaren bölgeye düzenlenen seferlerde bulunan belgelerden ve bu belgeler üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Yazardan öğrendiğimize göre belgeler üzerine ilk olarak Reşit Rahmeti Arat, sonra da Larry V. Clark tasnif denemesi yapmışlardır. Daha sonra ise Nobuo Yamada'nın çalışmalarını neşre hazırlayan ekibin bir tasnif önerisi olmuştur. Bu öneri ve Yamada neşrinde uygulanan tasnif bize göre şöyle karşılaştırılabilir:

Yamada Neşri Ekibinin Tasnif Önerisi	Yamada Neşrindeki 121 Belgenin Tasnifi
I. Resmî Belgeler	1. Satış (Sa)
1.Yönetmelikler ve idare yönetmelikleri	2. Değişirme, mübadele (Ex)
2.Diplomatik mektuplar	3. Kiralama (RH)
3.Sertifika ve lisanslar (pasaportlar)	4. Ödünç alma (Lo)
4.Makbuzlar	5. Evlât edinme (Ad)
5.Dilekçeler	6. Rehin verme (Pl)
6.Raporlar ve ilmühaberler	7. Azat etme (Em)
7.Sicil ve listeler	8. Vasiyetler (WP)
8.Dualar	9. Karışık Belgeler (Mi)
9.Karışık belgeler	
II. Özel Belgeler	
1.Sözleşmeler	
2.Makbuzlar	
3.Mektuplar ve hesaplar (faturalar)	
4.Sicil ve listeler	
5.Dualar	
6.Çeşitli konular	

Konuyla ilgili araştırmacılara değinilecek olunursa, Uygur sivil belgeleri üzerinde ilk çalışanın W. Radloff olduğundan bahsetmemiz gerekir. Onun *Uigurische Sprachdenkmäler* (1928) isimli eserinde 128 belge ele alınmıştır. Nobuo Yamada'nın P.

Zieme, J. Oda, H. Umemura ve T. Moriyasu tarafından üç cilt halinde yayımlanan *Sammlung Uigurischer Kontrakte* (1993)'sinde 121; Çinli Türkolog Li Jingwei tarafından kaleme alınan *Tu Lu Fan Hui Gu Wen She Hui Jin Ji Wen Shu Yan Jiu* (1996)'da 100; Muhammetrehim Sayit ve İsrail Yusup'un ortak çalışması *Qadimqi Uygur Yëziqidiki Vesiqiler* (2000)'de ise 125 belge işlenmiştir. Bunlar dışındaki çalışmalar da dikkate alındığında, Uygur sivil belgeleri üzerine Wilhelm Radloff'la başlayıp Reşit Rahmeti Arat, Larry V. Clark, Nobuo Yamada, Juten Oda, Geng Shimin, Liu Ge, Li Jingwei, L. Yu. Tuğuşeva, Özkan İzgi, Moriyasu Takao, Umemura Hiroshi, Dai Matsui, Peter Zieme, Simone-Christiane Raschmann, Muhammetrehim Sayit, İsrail Yusup, A. Melek Özyetgin ve Özlem Ayazlı ile devam eden geniş bir Türkolog grubunun çalışmalar yaptığı görülmektedir.

Giriş bölümünün üçüncü alt başlığında inceleme yöntemi olarak toprakla ilgili sözleşmelerin tasnifi verilmiş, bu belgelerle ilgili üslup incelemesi yapılmış, *karişik belgeler* de üzerlerinde incelemeler yapılarak belirli kategoriler içinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İnceleme korpusu başlığını taşıyan, giriş bölümünün son kısmında ise sade bir çevriyazı tercih edilen ve filolojik bir neşir amaçlanmadan işlenen metinlerin kurgusunda büyük ölçüde Yamada neşrinin kullanıldığına, onun dışındaki birkaç sözleşme metni için de bilinen kayıt numaralarının gösterildiğine dikkat çekilmiştir. Çalışmada işlenen 40 belgenin tasnifi şu şekildedir:

-
1. Mülkiyet Devir Amacını Güden Sözleşmeler (18 belge)
 - 1.1. Toprak Satım Sözleşmeleri (15)
 - 1.2. Trampa/Takas Sözleşmeleri (3)
 2. Kullandırma ve Yararlandırma Amacını Güden Sözleşmeler (17 belge)
 - 2.1. Kira Sözleşmeleri (15)
 - 2.1.1. Olağan (âdi) kira sözleşmeleri (6)
 - 2.1.2. Hasılat (ürün) kirası sözleşmeleri (9)
 - 2.2. Ariyet (Kullandırma Ödücü) Sözleşmeleri (2)
 3. Temina (Güvence) Sağlama Amacını Güden Sözleşmeler (3 belge)
 - 3.1. Kefalet Sözleşmeleri (1)
 - 3.2. Taşınmaz Rehni Sözleşmeleri (2)
 4. Manastır Arazilerinin Tahsisi ve Temlik ile İlgili Sözleşmeler (2 belge)
-

Giriş bölümü *Korpus içinde yer alan diğer eserler* başlığı altında sıralanan 75 kaynak, *Kısaltmalar* başlığı altında sıralanan 55 kısaltma ve *İşaretler* başlığında sıralanan 11 işaretle sona erdirilerek çalışmanın *Uygurlarda Toprak Hukuku* (s. 41-60) başlığını taşıyan ilk bölümüne geçilir. İki kısımda ele alınan I. bölümde öncelikle sözleşmeler ve hukukî terminoloji, sonra da mülkiyet hakları konusu işlenmiştir. *Uygurlarda Hukukî Sözleşmeler ve İlgili Terminolojisi Üzerine* başlıklı ilk kısımda konu *yasa, yosun, yan, bitig, baş bitig, ıdış bitig, vuçun bitig, çm bitig, yantut bitig, çm baş bitig, öñ bitig* terimlerinden hareketle incelenmiş; sözleşmelerin içeriği, sözleşme geleneği gibi konularda bilgiler verilmiştir. *Uygurlarda Toprak Üzerindeki Mülkiyet Hakları* başlığını taşıyan ikinci kısımda ise iki alt başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde (*Toprak Üzerinde Tekli ve Ortaklı Mülkiyet*), *ülüş, ortuq, ortaq, ortuqluq, ulug depter, ärklig, bu küntin inaru, ming tümän künkätägi* gibi ifadeler çerçevesinde; mülkiyet hakkı, satım, kiralama, takas, temlik, miras, tek kişilik, çok paylı gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. İkinci alt başlıkta (*Toprak Üzerinde Devlet Mülkiyeti*) ise büyük kısmı şahıslara ait olan belgelerden ziyade, devlete ait olan ancak şahıslar tarafından işletilen sınırlı sayıda mülkiyet türleriyle ilgili belgeler *inçü, bağcı, barlıkçı, barluk, inçü, qılıqı, qalan, onluq inçü, inçü bağcı, inçü barlıkçı* terimleri vasıtasıyla incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü *Uygurlarda Toprakla İlgili Sözleşmeler* (s. 61-155) başlığını taşır. Yukarıdaki şemada gösterildiği şekilde ele alınan sözleşmelerde en fazla belge toprak satım sözleşmelerine aittir. Toprak satım sözleşmelerinin incelenmesinde Yamada'nın formülizasyonu esas alınmıştır.

Belgeler tarihlendirilirken, 12 Hayvanlı Türk Takvimi esas alınmış ve belli bir kalıba göre (*yıl + ay + gün*) şeklinde belirtilmiştir:

Yıl Adları: I. *küskü* 'fare', II. *ud* 'sığır', III. *bars* 'pars', IV. *tavışgan* 'tavşan', V. *lu* 'ejderha', VI. *yılan* 'yılan', VII. *yunt* 'at', VIII. *qoyın* 'koyun', IX. *biçin* 'maymun', X. *taqugu* 'tavuk', XI. *it* 'köpek', XII. *tonguz* 'domuz'

1. Tarih
2. Sözleşmenin konusu: satıcı, alıcı, satılan mal, fiyat
 - a. Satıcı ve satımın sebebi
 - Satım sözleşmelerindeki ödeme araçları
 - b. Alıcı ve satılan yer
 - c. Satım bedeli
3. Ödeme teyidi
4. Arazinin sınırları
5. Yeni sahibin (alıcının) haklarının bildirilmesi
6. Sözleşmenin bozulmasına karşı güvence ve ceza
 - a. Güvence
 - b. Sözleşmenin bozulması durumunda ceza
 - i. Sözleşme bozulduğu durumda
 - ii. İlgili tarafları etkileyen durumlardaki sözleşme bozulmasına ceza
 - iii. Resmî cezalar
 - iv. Özel durumlar
7. Son protokol (Tanık, imza ve yazıcı)
 - a. Tanığın kaydı
 - b. İmza
 - i. Satıcının imzası
 - ii. Tanıkların ve diğerlerinin nişanı
8. Ek ifadeler

*Yamada'nın formülizasyonu

Ay Adları: 1. aram, 2. ikinti, 3. üçünç, 4. törtünç, 5. bişinç, 6. altınç, 7. yitinc, 8. säkizinc, 9. toquzmç, 10. Onunç, 11. bir yigirminc, 12. çahşaput.

Çalışmada, ödeme araçlarıyla ilgili olarak kullanılan *böz, quanpu, altun, kümüş, bakır yastuq, çav, çav yastuq ~ yastuq çav, çung-dung bav çav, tavar* gibi terimler üzerinden ayrıntılı incelemeler yapılmıştır.

Sözleşmelerin diğer bölümleriyle ilgili de terimleşmiş ifadeler kullanılmaktadır. Sözgelimi, alıcı ve satılan yerle ilgili *toguru tomhtu sat-*; satım bedeliyle ilgili *sözleş-, üzüş-, kesiş-*; ödeme teyidiyle ilgili *tükäl, bir äksüksüz, bir qodmatın, sanap, tartıp*; arazinin sınırlarıyla ilgili *agılığ sanlıg yir, öñdün ~ öñtün, kündün, kidin, tagdın, öri, qodı, yınqaq, sıçı ~ sıçılıq*; kayıtlarla ilgili *uluğ depter*; alıcının haklarının bildirilmesiyle ilgili *bu künte/tin mınça, bu küntin ınaru, ärklig bol-*; sözleşmenin bozulması durumunda üçüncü şahıslara karşı güvenceyle ilgili *içi, aqa, ini, qa ~ qadaş, ogul, kız, yigen, tagay, tuğmuş, uruğ* gibi akrabalık terimlerinin yanında *kim kim mä bolup, adın ymä (kim) qayu kişi, alımçı, birimçi, çam çarım qıl-, çamla-, ayıt- istä-, çamguq*; cezayla ilgili *beg işi, yat yalavaç ~ ilçı yalavaç, yul- al- ~ al- yul-*; kaybın telafisiyle ilgili *yultaçı kişi, yulguçı, çamlağuçı kişi, borluq, quvpar ~ quvar, qızgut*; son protokolde tanıkların kaydıyla ilgili *tanuq, bu savda (tanuq), bu bitigke (tanuq), bu iştä/işkä (tanuq), bu sözkä (tanuq)*; imzayla ilgili *tamga, nişan* ve arazi senediyle ilgili *yir bitigi* gibi ifadelerin kullanılmış olması dönemin hukukî söz varlığı için de ayrıca önem taşımaktadır.

Çalışmada diğer sözleşme türleri de benzer şekilde işlenmiştir. Sözleşmelerde ortak olan tarih, tanıklar, yazıcı, nişan, güvence ve ceza gibi kısımların dışında sözleşmenin türüne göre ara bölümler eklenip çıkarılabilmektedir. Mesela, *trampa/takas sözleşmelerinde* 'takas yapılacak arazilerin sahipleri ve sınırlarıyla birlikte verilmesi', 'takas işleminin yapılması', 'takas edilen arazinin mülkiyet hakkının bildirilmesi'; *kira sözleşmelerinde* ise 'kiracının adı ve toprakları kullanım amacı', 'kiralayanın adı', 'kiralanan yerin tayin ve mülkiyeti', 'kira oranı', 'vergi geliri' gibi farklı bölümler yer alabilmektedir.

Yine aynı şekilde bu farklı sözleşme türlerinde geçen terminolojik ifadeler de önemlidir. Örnek vermek gerekirse, *trampa/takas sözleşmelerinde teğşürüş*; *kira sözleşmelerinde yaqa, yaqaqa tut-, anuqqa/anuqın tut-, anuqın bir-, kargäk bol-, tarıg, yür, arpa, kâpâz, täng üşüglig yir, bile üşüglüg yir, yarım anız yir, borluq, anız ~ anız yir, atız yir, yantut /yanut bitig*; kefalet sözleşmelerinde *tungşu taypaoşın, paoşın*; taşınmaz rehni sözleşmelerinde *töleç*; manastır arazisi tahsisi ve temlik sözleşmelerinde *ulam yarlıg, tuta turgu bitig* şeklinde ifadeler geçmesi de leksikolojik bakımdan dikkate değerdir. Bunun yanı sıra vergi bildiren *qalan, kap, tintsuy, yuluğ berim, irt birt, birim alım, alım birim, qavit* terimlerinin katkısı da dikkatten kaçmamalıdır.

Çalışmanın *Uygur Sözleşme Metinleri* (s. 157-212) başlığını taşıyan üçüncü bölümü metinlere ayrılmıştır. Korpusta bahsedilen 40 belgenin verildiği bu bölümde, öncelikle

belgenin adı, diğer çalışmalarda geçtiği yerlere de gönderme yapılarak konmuş; sonra da metnin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

Çalışmada bir sonraki bölüm tıpkıbasımlara ayrılmış ve burada örnek olarak, *Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften*'in internet sitesinde yer alan *Digitales Turfan-Archiv* bağlantısından beş sayfa (U5238, U5246, U5272, U5237, U5239) gösterilmiştir.

Kaynakça bölümündeki 187 kaynak, tarihlerine göre değerlendirildiğinde 1844'ten (*J. E. Kovalevskiy*) 2013'e (*L. Yu. Tuğuşeva*) hem tarihî hem de güncel kaynakların takip edildiği görülmektedir. Dizin bölümünde yer alan 146 kelime ise eserdeki terimleri, yer ve kişi adlarını bulmak bakımından önemlidir. Ancak, bu bahsi geçen terimler ile yer ve kişi adları karışık verilmesi; ilave olarak da söz varlığı bakımından önemli olabilecek bazı kelimeler de buraya işlene idi, zannedirim dizin daha faydalı olabilirdi.

Özyetgin'in çalışması sadece Türkologlar için değil, hiç şüphesiz hukuk tarihçileri için de önemlidir. Bizim temennimiz ise, Özyetgin'in bu sahadaki çalışmalarını sürdürmesi ve disiplinlerarası Türkoloji çalışmalarına yeni örnekler vermeye devam etmesidir.